

УДК: 811.512.154(07)

Койлубаева А. К., филол. илимд. канд., доцент

koilubaeva.aigul@mail.ru

Токтобакова Б., магистрант, toktabakova@mail.ru

К.Тыныстанов ат. БИМУ, Кыргызстан

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН АКТИВДҮҮ ФОРМАЛАРЫ

Изилдөөдөгү теориялык жана практикалык натыйжалар жана сунуштар орто мектептерде кыргыз тилин мезгил талабына шайкеш окутууга карата зарыл мааламаттарды берет. Окуучулардын эне тилди окууга болгон кызыгууларын арттырууга көмөк көрсөтөт.

Изилдөөнүн максаты – орто мектепте кыргыз тилин окутуунун лингвистикалык, дидактикалык негиздерин аныктоо аркылуу окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүү.

Изилдөөнүн методдору: теориялык, практикалык, эксперименталдык жана салыштырма методдор изилдөөнүн максатына ылайык өз-өзүнчө жана комплекстүү колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы кыргыз тилин окутуунун методологиялык негизинин иштелип чыгышында; кыргыз тилин окутуунун жалпы дидактикалык, лингвистикалык жана жеке предметтик (методикалык) принциптеринин азыркы талаптарга ылайык аныкталышында; кыргыз тилин окутуунун теориядагы жана практикадагы азыркы абалы иликтенип, аны өркүндөтүү жолдорунун көрсөтүлүшүндө; кыргыз тилин окутууну инновациялоонун багыттарынын жана окутуунун интерактивдүү формаларынын жана методдорунун аныкталышында; кыргыз тилин окутуунун лингводидактикалык негиздеринин комплекстүү иштелишинде.

Өзөктүү сөздөр: окутуу, лингводидактикалык негиз, методология, принцип, компетенция, инновация, интерактивдүүлүк, текст, кеп ишмердүүлүгү, салттуу, активдүү, интеграция.

Койлубаева А., канд. филол. наук, доцент

E-mail: koilubaeva.aigul@mail.ru

Б. Токтобакова, магистрант. toktabakova@mail.ru

ИГУ им. К. Тыныстанов, Кыргызстан

АКТИВНЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ

Теоретические и практические результаты исследования, рекомендации могут быть использованы в процессе обучения кыргызскому языку в средних школах согласно современным требованиям, а так же помогут повысить интерес учащихся в изучении родного языка.

Цель исследования заключается в улучшении речевой деятельности учащихся посредством определения лингвистических и дидактических основ обучения кыргызскому языку в средней школе.

Согласно целям исследования в работе были использованы следующие методы: теоретический, практический, экспериментальный и сравнительный как отдельно, так и в комплексе.

Научная новизна исследования: разработана методологияческая основа обучения кыргызскому языку; определены общие дидактические, лингвистические и личностно-предметные (методические) принципы обучения кыргызскому языку в соответствии с современными требованиями; рассмотрено современное состояние обучения кыргызскому языку в теоретическом и практическом планах, а также показаны методы по его улучшению; определены интерактивные формы и методы обучения, инновационные направления в обучении кыргызскому языку; комплексно разработаны лингводидактические основы обучения кыргызскому языку.

Ключевые слова: обучение, лингводидактическая основа, методология, принцип,

компетенция, инновация, интерактивность, текст, речевая деятельности, традиционный, активный, интеграция.

Koilubaeva A., Candidate of Philology sciences, azziztant profezzor.

E-mail: koilubaeva.aigul@mail.ru

Toktobakova B. E-mail: toktobakova@mail.ru

Issyk-Kul State University named after Kasim Tynystanov, Kyrgyzstan.

THE ACTIVE FORMS OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE

Theoretical and practical results of the study, as well as suggestions may be used in the process of learning the Kyrgyz language in secondary schools according to the requirements of present tense; it helps to increase students' interest in learning their native language. The purpose of the study is to improve the speech activity of students by determining the linguistic and didactic foundations of teaching Kyrgyz language in high schools. Research methods - according to the research objectives, the following methods have been used: theoretical, practical, experimental and comparative. Scientific novelty of the research: a methodological basis for training Kyrgyz language have been developed ; general didactic, linguistic and personal-methodological principles of teaching Kyrgyz language are defined according with the requirements of this time; The current state of teaching Kyrgyz was concerned both in theoretical and practical plans, as well as methods for improving it; defined interactive forms and methods of teaching, as well as innovative directions in teaching Kyrgyz language; Linguistic foundations of teaching Kyrgyz language were developed in a comprehensive manner.

Key words: *training, linguodidactic basis methodology, principle, competence, innovation, interactivity, text, speech activity, traditional, active, integration.*

Бүгүнкү күндөгү билим берүү процессинде, педагогикада мезгил талабына шайкеш окутуунун активдүү методдорун жана формаларын табуу актуалдуулукка ээ болууда. Тагыраак айтканда, окутуунун активдүү методдору жана формалары деген проблема курч коюлуп, аны аныктоонун, иштеп чыгуунун үстүндө активдүү аракеттер жасалып, “инновациялык окутуу”, “инновациялык технология”, “интерактивдүү методдор”, “интерактивдүү окутуу”, “интерактивдүү технология”, “окутуунун жаңы методдору”, “окутуунун азыркы технологиясы” сыяктуу термин-түшүнүктөр да кеңири колдонула баштады.

Билим берүүдөгү инновация бул окутуунун максатын, мазмунун өзгөртүп жаңылоо менен окутуу процессине жаңыча мамиле жасап, окутуунун методдорун, формаларын жана каражаттарын кайрадан карап чыгуу дегенди түшүндүрөт.

Инновация - окутуунун өзөгү, берилүүчү билимдердин жыйындысы эмес, окуучунун жеке ой жүгүртүүсүнө, конкреттүү кырдаал, маселе боюнча өз алдынча тыянак чыгаруусуна багытталган, коомдун суроо-талаптарына негизделген билим берүү процессин уюштуруунун багыты, негизи катары кабыл алынат. Окутууга инновациялык мамиле кылуу окутуунун салттуу системасын, методдорун, формаларын жана каражаттарын танбайт, жокко чыгарбайт. Аларга өзгөтүүлөрдү толуктоолорду киргизүү менен окуучунун көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө багытталышын талап кылат.

Интерактивдүүлүк - бул окуучунун инсандык жөндөм шыгына, суроо-талаптарына негизделип, билим берүүнүн майнаптуулугун арттырууга, өркүндөтүүгө жана жаңылоого (инновацияга) багытталган окутууга болгон мамиле, дидактикалык иш-аракеттердин системасы болуп саналат.

Интерактивдүү окутуу эки функцияны аткарат: биринчи, салттуу окутуу процессиндегидей эле, сабакта коюлган максат-милдетти ишке ашыруу (чечүү); экинчи,

коюлган максатка биргелешкен аракетте, бирин-бири колдоо, жардамдашуу аркылуу жетишүү. Демек, окутуунун инновациялык талаптарына ылайык, интерактивдүүлүк даяр билимдерди берүүнү (алууну) эмес, изденүү, биргелешкен иш-аракет аркылуу берилген билим боюнча белгилүү бир жекече тыянак чыгарып, жекече көндүм иштелип чыгышын камсыз кылуучу, алдын-ала пландаштырылган максаттуу дидактикалык аракеттердин жыйындысы деген түшүнүк келип чыгат.

Кыргыз тилин окутуудагы азыркы милдет салттуу методдор менен интерактивдүү методдорду өз-өзүнчө бөлүп ажыратпай, алардагы жалпылыкты, биримдикти так аныктап, мурунку менен кийинкини айкалышта колдоно билүүдө турат. Төмөндө мына ушундай максатта иштелип чыккан сабактын моделин сунуштап көрөлү:

Сабактын темасы: БЫШЫКТООЧ

Сабактын максаты: А) **Билим берүүчүлүк:** окуучулар сүйлөм мүчөлөрү жөнүндөгү түшүнүктөрүн тереңдетишет жана бышыктооч жөнүндө маалымат алышат.

Б) **Өнүктүрүүчүлүк:** сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзүүгө машыгышат.

В) **Тарбия берүүчүлүк:** тапшырмаларды аткаруу менен, маансин ачып көрсөтүп, жакшы сапаттарга ээ болууга жана топтордо иштөөдө бири-биринин оюн угуп, өз ара сыйлашууга тарбияланышат.

Жогорудагы максаттарга жетти деп эсептейбиз, эгерде окуучу ...

А) сүйлөм мүчөлөрү жөнүндөгү түшүнүктөрүн тереңдетип, бышыктооч тууралуу маалымат алса;

Б) сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзө билсе;

В) топтордо иштөөдө бири-биринин оюн угуп, өз ара сыйлаша билсе.

Окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр:

Тилдик компетенттүүлүк:

- сүйлөмдө бышыктоочтун кыймыл-аракеттин ар түрдүү кырдаалын көрсөтөрүн билет;

- бышыктоочтун кайда? каерда? качан? кантип? эмне үчүн? деген суроолорго жооп берерин өздөштүрөт.

Кептик компетенттүүлүктөр:

- сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүн катыштырып сүйлөмдөр түзө алат;
- тексттен жана сүйлөмдөрдөн сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүн аныктай алат.

Маданий компетенттүүлүк:

- макал, ылакап, накыл сөздөрдүн маанисин түшүнүп, баалай билет;

- оозеки кепте туура сүйлөөгө калыптанат

Сабактын тиби: жаңы билимди берүү сабагы.

Сабактын методу: интерактивдүү методдор

Сабактын жабдылышы: дидактикалык карточкалар, методикалык колдонмо, таблица, ватман, маркер, скотч ж. б.

Сабактын жүрүшү: 1. Уюштуруу. 2. Өтүлгөн теманы кайталоо.

Өтүлгөн теманы кайталоодо окуучулар бир, эки, үч деп саноо менен үч топко бөлүнүп, ар бир топко тапшырмалар берилет.

1-топко: 1. Аныктооч жана толуктоочко Венндин диаграммасын түзгүлө.

2. Берилген сүйлөмгө сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзгүлө:

Улууну урматта, кичүүнү сыйла.

2-топко: 1. Сүйлөмдүн баш мүчөлөрүнө кластер түзгүлө

2. Берилген сүйлөмдөгү белгиленген сөздөр кандай милдет аткарып тургандыгын аныктагыла: Уят- өлүмдөн катуу. Мен кызыктуу китеп окудум.

3-топко: 1. Тике толуктооч менен кыйыр толуктоочко Венндин диаграммасын түзгүлө.

2. Зат атооч, сын атооч аныктоочтук милдет аткаргандай кылып сүйлөмдөр түзгүлө.

Жаңы тема: Сүйлөм тутумунда кыймыл-аракеттин түрдүү кырдаалдарын билдирген айкындооч мүчө бышыктооч деп аталат. Бышыктоочко кандай? кантип? качан? эмне үчүн? канча? деген суроолор берилет.

Кыймыл-аракеттин түрдүү кырдаалдарын билдиргендигине байланыштуу, бышыктоочтор төмөнкүдөй маанилик топторго бөлүнөт:

1. Сын-сыпат бышыктооч: Ак Мөөр Соң-Көлдүн ак куусундай (кандай?) буралат.
2. Орун бышыктооч: Бүткүл дүйнөлүк экинчи көчмөндөр оюну Ысык-Көлдө (кайда?) өттү.

3. Мезгил бышыктооч: Чабал өрдөк мурда (качан?) учат.

4. Себеп бышыктооч: Ал кубанганынан (эмне үчүн?) күлүп жиберди.

5. Максат бышыктооч: Адамды бул жарык дүйнөгө адилеттүү жашаш үчүн (эмне максатта?) жараткан.

6. Сан-өлчөм бышыктооч: Отуз (канча?) өлчөп, бир (канча?) кес.

Окуу китебиндеги 142-көнүгүү жазуу түрүндө аткарылып, окуучулар берилген сүйлөмдөргө сүйлөм мүчөлөрү боюнча үлгүдө берилгендей толук талдоо жүргүзүшөт. Мисалы: Менин саякатым тоо арасынан башталды. Менин саякатым эмне болду? башталды-баяндооч. Эмне тоо арасынан башталды? -саякатым- ээси. Кимдин саякаты башталды? -менин-аныктооч. Менин саякатым кайдан башталды? -тоо арасынан-бышыктооч. **Жазуу түрүндө:** Менин саякатым тоо арасынан башталды.

143, 144, 145-көнүгүүлөр топторго бөлүү аркылуу аткарылат. Мында **1-топ** 143-көнүгүүдө берилген тексттен сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүн табышат: Күйрүчүктүн көзү тунук, сөзү курч, тили мурч. Айтышууга эч кимдин дити жетпейт. Жаактууга жеңдирбейт.

2-топ 144-көнүгүүдө берилген схема боюнча болжолдуу төмөнкүдөй сүйлөмдөр түзүп чыгышат. 1. Окуучулар мектепке келишти.

2. Асема, Айбийке мыкты окушат.

3. Китепти сен окудуңбу?

4. Байэл, Алиас достукка бекем.

5. Класста окуучулар ырдашты.

3-топ: 145-көнүгүүнү окуп, маанисин айтып беришет жана сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзүшөт. Айрым сүйлөмдөрдү сөз айкаштарына ажыратса да болот. Мисалы: Менин максатым да, тилегим да - окуш.

146-көнүгүү оозеки аткарылып, алгач сүйлөмдөрдү окуп берген маанисин түшүндүрүшөт. Андан кийин белгиленген сөздүн аткарган милдетин аныктап, анын кайсы сөз менен байланышып турганын айтып беришет. Мүмкүн болсо, сүйлөм мүчөлөрү боюнча толук талдаса да болот:

Акылдуу сөз ачты тойгузат, жылдуу сөз үшүтөндү жылытат. Адам сөзүнөн сынат, айбан мүйүзүнөн сынат. Душмандын сөзү күлдүрөт, туугандын сөзү күйгүзөт. Бекерпоздун сөзү көп. Оозу боштун сөзү барксыз. Миң адам менен кеңеш, бир адамга сырынды айт (Х. К).

Сабакты суроо-жооп менен бышыктоодо кайтарым-байланыштын негизинде “Биз бүгүн эмнени үйрөндүк?” деген суроо берилип, окуучулар бышыктооч тууралуу маалыматтарды айтышат.

Окуучулардын билимин баалоо билим көрсөткүчтөрү аркылуу жүргүзүлөт:

- аныктооч менен бышыктоочтун окшоштугу менен айырмасын билет жана аны мисалдар менен түшүндүрө алат;
- бышыктооч кыймыл-аракеттин кандай кырдаалдарын көрсөтөрүн билет;
- аныктоочтор сүйлөмдүн кайсы мүчөсү менен байланышта келерин мисалдар менен түшүндүрө алат;
- аныктооч менен толуктооч кайсы жөндөмөлөрдө келерин билет;
- стратегияларды билет жана аткара алат;
- топтук иште өзүнүн чыгармачылыгын көрсөтө алат.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тилин окутууда активдүү формаларды колдонуу менен өтүлгөн сабакка төмөнкүдөй мүнөздөмө берүүгө болот:

- ✓ Бөлүнгөн убакыттын көпчүлүгүндө окуучулар сүйлөшөт. Активдүү талкуулашат;
- ✓ Окуучулар жандуу, кыймылдуу болуп, көп сүйлөшөт, талашып-тартышуу менен тыянак чыгара алышат;
- ✓ Окуучулар баалуулуктарга ээ болушат;
- ✓ Окуучулардын өз ара жана мугалим менен карым-катышы күчтүү болот;
- ✓ Окуучулардын турмуштук тажрыйбасы, жеке пикири өзгөчө мааниге ээ;
- ✓ Окутуунун үстөмдүк кылган формасы – окуучулардын суроого жооп издеши;
- ✓ Мугалим дискуссия уюштурат, жардам бере жана байкап турат;
- ✓ Окуучулар коллективдүү же топ-топ болуп иштешет;
- ✓ Баа окуучулардын ээ болгон баалуулуктарына, коллективдүү иш-аракетинин натыйжасына карап коюлат.

Учурда сабактын стандарттык эмес түрү окутуу процессинин натыйжалуу уюштурулушу жана жыйынтыгы эффективдүү болушу үчүн улам көбүрөөк колдонулуп келет. Мындай сабактар окутуу процессине көптөгөн жаңылыктарды жана күтүлбөстүктөрдү алып келип, окуучулардын кызыгуусун жогорулатат. Ал эми стандарттуу эмес сабактарды уюштурууда максаты, өнүгүү ирети, алардын байланыштары, милдеттери ар бир окутуучунун чыгармачылык изденүүсүнөн көз каранды. Кандай болгон күндө да, стандарттык жана стандарттык эмес сабактардын бири-бири менен айкалышып өтүлүүсү азыркы педагогиканын жана методиканын талабы деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. – Бишкек, 2011.
2. Койлубаева А. Кыргыз тили 5-класс. -Бишкек, 2018.
3. Койлубаева А. Кыргыз тили (5-класс) боюнча мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. -Бишкек, 2018.
4. Койлубаева А. Кыргыз тили боюнча азыркы сабактардын моделдери. 3-бөлүм. -Бишкек, (2018; 4-бөлүм. –Бишкек, 2019; 5-бөлүм. –Бишкек, 2020; 6-бөлүм. –Каракол, 2021.
5. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. -Бишкек, 2009.